

УДК 821.161.2-94Гончар:130.123.4"196"

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО

(Полтава)

orcid.org/0000-0003-3095-4035

<https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.30.188747>

ОЛЕСЬ ГОНЧАР НА ДУХОВНОМУ ВИДНОКОЛІ СВОЄЇ ДОБИ

У статті висвітлено на основі довідково-інформаційних документів з особистого архіву письменника, авторських публіцистичного та щоденникового дискурсів участь видатного майстра слова, громадського й державного діяча Олесь Гончара в мистецькому житті епохи – другої половини ХХ століття. З'ясовано, зокрема, роль цього майстра слова у вишануванні пам'яті й осягненні спадщини Івана Котляревського, Маркіяна Шашкевича, Юрія Яновського, Івана Драча, Льва Толстого, Максима Горького; схарактеризовано його погляди на місце в українському і світовому літературно-мистецькому процесі цих постатей; виокремлено найзнаковіші моменти подій, що відбувалися в тодішньому культурному житті.

Ключові слова: Олесь Гончар; запрошення на літературно-мистецьке дійство; публіцистика Олесь Гончара; щоденникова спадщина Олесь Гончара; літературно-мистецьке життя другої половини ХХ сторіччя.

Постановка проблеми. Феномен Олесь Гончара в культурному просторі промовисто potwierджує не лише його багатотомний літературний доробок, а й інші вельми сутнісні грані діяльності. Цього талановитого майстра слова високо цінували за послідовну громадську позицію, наповнену прямою й чесною державотвірною місію. Велика його роль і в одуховненні суспільства. За безпосередньою активною участю письменника організовувалися і проводилися всеукраїнські, усесоюзні, міжнародні літературно-мистецькі форуми. У родинному архіві Гончара збереглися запрошення на урочисті дійства різних рівнів, де він головував, виголошував доповідь, вітальне слово про відомих особистостей чи про знакові події. Духовний послил Олесь Терентійовича завжди зворушував письменників колишніх республік СРСР, республік соціалістичних країн, які з'їжджалися на Всесоюзне щорічне Шевченківське літературно-мистецьке свято «В сім'ї вольній, новій». До його трепетного і правдивого слова прислухалися всі, хто був присутній на літературному вечорі, присвяченому 50-річчю від дня народження Григорія Тютюнника (6 травня 1970 року, Український республіканський Будинок літераторів), 125-річчю від дня народження Панаса Мирного (18 травня 1974 року, Колонний зал імені М. В. Лисенка Київської державної філармонії), 80-річчю від дня народження Миколи Бажана (8 жовтня 1984 року, Колонний зал імені М. В. Лисенка Київської державної філармонії), 90-річчю від дня народження Максима Рильського (19 березня 1985 року, Колонний зал імені М. В. Лисенка Київської державної філармонії). Цей список можна продовжувати. Його органічно доповнюють літературно-мистецькі заходи з нагоди пошанівку видатних зарубіжних постатей. Скажімо, Олесь Гончар головував на вечорі з нагоди 160-річчя від дня народження великого польського письменника Юліуша Словацького (9 жовтня 1969 року, Київська державна філармонія), 150-ліття від дня уродин великого російського письменника Федора Достоєвського (18 листопада 1971 року, Колонний зал імені М. В. Лисенка Київської державної філармонії). З-поміж дійств, на яких довелось головувати Олесеві Терентійовичу, – декади білоруської, вірменської, узбецької й інших літератур в Україні.

Мета дослідження – розкриття на основі архівного довідково-інформаційного матеріалу (*Родинний архів Олесь Гончара*), про який ішлося вище, й авторського публіцистичного та щоденникового дискурсів літературно-мистецької діяльності Олесь Гончара, його участі в культурному житті другої половини ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До окремих аспектів порушеної в пропонованій статті проблеми зверталися такі вчені, як Валентина Біляцька, Олександр Галич, Нінель Заверталюк, Світлана Мартинова, Михайло Наєнко, Ірина Попова, Людмила Ромащенко, Ірина Цюп'як. Найгрунтовніше вона з'ясована в наукових студіях Валентини Галич (див., напр.: (Гончар, 2012)).

Виклад основного матеріалу. Відомо, що Олесь Терентійович не любив експромтів, він завжди серйозно готувався до виступів, які нерідко відразу або згодом переростали в літературознавчі студії, упереджено ставився до тих, хто дозволяв собі на якомусь солідному заході вдаватися до порожніх фраз, говорити ні про що, відходити від конкретики, переповідати всім відомі істини, оперувати заялженими фактами.

В основу багатьох літературно-критичних статей, які ввійшли до видань «Про наше письменство» (1982 р.), «Письменницькі роздуми» (1980 р.), «Чим живемо» (1991 р.), а також до першої книги дев'ятого тому творів (2012 р.), покладено доповіді, промови Олесь Гончара, які звучали на урочистих

дійствах. Приклад цього – дослідження «Безсмертний полтавець», що було підготовлене 1969 року. Із запрошення дізнаємося, що до Всесоюзного ювілейного комітету з підготовки 200-річчя від дня народження основоположника нової української літератури Івана Петровича Котляревського входили Спілка письменників СРСР, Спілка письменників УРСР, Міністерство культури СРСР і Міністерство культури УРСР. Вечір відбувся 16 вересня 1969 року в Державному академічному Великому театрі Союзу РСР. Головував на ньому відомий російський письменник, сценарист Вадим Михайлович Кожевников, слово про Котляревського виголосив Олесь Терентійович Гончар. Концерт підготували майстри мистецтв Української РСР і Москви. Олесь Гончар у доповіді, що стала канвою статті «Безсмертний полтавець», суттєво уточнює помилку, допущену в запрошенні: Іван Котляревський не основоположник, а зачинатель нової української літератури (Гончар, 1980, с. 18). Найвизначніша заслуга цього митця полягає в тому, що «він невіддільний від свого народу й від того ґрунту, який живив його творчість» [там само], що він «людина високої вірності обов'язку», патріот (Гончар, 1980, с. 20), який «почав писати з “красного рядка”, з нової сторінки» (Гончар, 1980, с. 23) і переконливо доводив: українській культурі, українському слову – бути (Гончар, 1980, с. 26). «Завдяки Котляревському, – робить один із засадничих висновків автор статті, – народна мова вперше стає мовою літератури ... сучасна наша літературна мова вже відчутно проступає в своїх основних рисах і властивостях, хоча потім ще багато належить зробити на цій ниві Тарасові Шевченку, Іванові Франку, Лесі Українці, Кобилянському, Тичині, Рильському, Остапові Вишні, Яновському» (Гончар, 1980, с. 27) та, зрештою, і самому Олесеві Гончару. На жаль, у щоденниках нічого не сказано про безпосередню роль їхнього автора у вшануванні творця «Енеїди», «Наталки Полтавки». А він тоді приїздив до Полтави, був присутнім на відкритті літературно-меморіальної садиби Івана Котляревського, виступав у театрі, зустрічався із земляками.

Олесеві Гончару випало головувати на літературно-мистецькому вечорі, присвяченому 175-річчю від дня народження класика української літератури Маркіяна Семеновича Шашкевича та 150-річчю літературного альманаху «Русалка Дністрова». Організатор дійства – Спілка письменників України, а відбулося воно 24 грудня 1986 року в Колонному залі імені М. В. Лисенка Київської державної філармонії. З діаріюшів дізнаємося, що Олесь Гончар очолював «Комітет із вшанування Маркіяна Шашкевича» (Гончар, 2008, т. 3, с. 119)¹, якого, за його словами, «на Наддніпрянщині... мало знають» [там само]. Довідуємося й про те, що на Львівщині проведено низку заходів на пошану основного творця «Русалки Дністрової». Олесеві Терентійовичу пощастило вдруге побувати в Підліссі, рідному селі Шашкевича, коли там відкривали в листопаді 1986 року музей «істини великого поета» [27 листопада 1986], а посеред двору – його погруддя. Уперше він відвідав цей галицький куточок разом «з Добриком та Романом Лубківським» двома роками раніше. Уразили письменника «колодязь студененький», що й «досі зберігся на подвір'ї Шашкевича» [27 травня 1984], і дуб, який «воду тягне» [22 листопада 1986].

Зафіксовано й те, що основне святкування ювілею очільника «Руської трійці» на Західній Україні відбулося 25 листопада у Львівському державному університеті. Гончар тримав слово, котре писав «цілий день» [там само]. Йому сподобався блискучий концерт, який відбувся в Білому Камені, що в Злочівському районі на Львівщині.

Столичний вечір «Шашкевича й “Русалки Дністрової”» [24 грудня 1986] пройшов на славу. «Дарма що Київ завалений снігом, хуртовина, перемети – людей було повно. Прибули гості з Москви, Білорусії, телеграми надіслали з Будапешта, Варшави, Братислави, Праги, Софії» [там само]. Основну доповідь виголосив Роман Іваничук. Від нього, пише Гончар, усі були в захваті, він – «душа цих урочистостей... у Львові багато зробив, і тут» [там само].

Виступи Олесь Терентійовича на вечорі пам'яті Маркіяна Шашкевича у Львівському університеті 24 листопада й у Київській філармонії 24 грудня 1986 року сформували зміст статті «Віки перебуде слово про “Руську трійцю”», що ввійшла до опублікованої 1991 року книги «Чим живемо». У ній Маркіяна Шашкевича названо душею «Руської трійці», предтечею Івана Франка, у якого багато чого «сприймається як суто каменярьське: і одержиме трудолюбство, і непоступливість у переконаннях, і ... відсутність національної обмеженості, широкий погляд на світ» (Гончар, 1991, с. 137–138). «Русалку Дністровую» образно поіменовано дитям розуму Шашкевича, дитям «його полум'яної душі і його просвітницької далекоглядності», а ще «Кобзаревою» сестрою. Одне з магістральних значень «Руської трійці» Олесь Гончар убачає в тому, що вона «дала генетичну основу наступному, такому ранньому розвитку талентів на західних українських землях» (Гончар, 1991, с. 139).

Збереглися в родинному архіві двоє запрошень Спілки письменників України на урочисті вечори з нагоди сімдесяти- й вісімдесятиріччя Юрія Яновського. На обох із них Олесь Терентійович головував. Перше відбулося у великому залі Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського 14 вересня 1972 року, друге – у Колонному залі імені М. В. Лисенка Київської державної філармонії 10 вересня 1982 року. Олесь Гончар уналежнював себе до щирих шанувальників Юрія Яновського. У 1972 році він очолив Республіканський ювілейний комітет із відзначення 70-річчя митця, укупі з іншими майстрами слова прибув на кіровоградську землю, де взяв участь у відкритті Музею, пам'ятника Яновського, а також пам'ятного знака – величезної базальтової брили на місці, де стояла колись хата, у якій народився письменник. «Олесь Терентійович Гончар був тричі в нашому краї – пише в листі до автора цієї статті колишня вчителька української мови й літератури, а згодом директор Нецаївського літературно-меморіального музею Ю. І. Яновського Раїса Прокопівна

¹Надалі вказуватимемо дату щоденникового запису.

Садовенко, – а саме: на відкритті, у 1972 році, 27 серпня, на святкуванні 80-річчя й 90-ліття від дня народження письменника. На урочистості він приїздив з групою митців» (*Особистий фонд Миколи Степаненка*). «На відкриття Музею, яке перетворилося в народне свято, приїхали і численні гості, – цитуємо інший лист від Раїси Прокопівни. – Серед них було чимало письменників з Києва: Олесь Гончар... Василь Козаченко, Сергій Плачинда, Микита Шумило, Володимир Яворівський, Євген Гуцало, Володимир Канівець... Серед гостей були: скульптор І. Макогон, архітектор А. Губенко, Олена Іванівна і Микола Іванович – сестра і брат Ю. І. Яновського. Брат Микола приїхав на відкриття Музею з Канади». Автор «Собору» в музейній книзі відгуків залишив такий зворушливий запис: «Великий романтик і натхненний співець українського степу та степовиків, червоних вершників та творців нового буття немовби повернувся в рідні степи, до своїх земляків-хліборобів... Глибока шана творцям цього степового меморіального корабля, ревним хранителям творинь і духу великого письменника Юрія Яновського!» (*Фонди Нечайівського літературно-меморіального музею Ю. І. Яновського*). Виступаючи перед земляками Юрія Івановича, Олесь Терентійович удаю порівняв його з Гоголем, зауваживши, що ці двоє великих наших синів уславили красу й героїку українського степу – ари боротьби волелюбного народу за свою свободу. На урочистому вечорі в Кіровоградському будинку культури Гончар виголосив слово про силу й невичерпність таланту ювіляра, про манеру його письма. Він, зокрема, сказав, що Яновський не був земним довгожителем, проте залишився довгожителем духовним. Доповідач говорив і про поезику митця, звернувся до науковців, щоб вони не втомно досліджували художній густопис співця степів, красу його стилю. У нотатці від 27 серпня 1972 року, присвяченій ювілеєві автора «Вершників», подано й деякі біографічні відомості: батьки його були заможні, володіли півсотнею гектарів землі, мали змогу вчити хлопця в реальному училищі (1912–1919 рр.), яке він закінчив із медаллю; Юрка няньчила баба Келя (Килина Чорнуха), якій уже 110 років, але вона ще впевнено топче ряс і прийшла з онуками та правнуками на свято. Олесь Терентійович заніс до щоденників відомості про точне місце народження письменника – село Майєрове. При цьому він покликається на Сергія Плачинду, який здійснив ціле розслідування про родовід Яновських і аргументовано довів, що Юрій Іванович з'явився на світ у селі Майєровому Компаніївського району Кіровоградської області (за сучасним адміністративно-територіальним поділом). Сергій Петрович спілкувався з матір'ю письменника Марією Мусіївною Яновською, відшукав документальне підтвердження її розповіді – запис у книзі Обертасівської церкви: «...на сторінці 416-й під датою 14 серпня знаходжу ім'я новонародженого: Григорій. А в графі батьків сказано: "Деревни Татіановки Елизаветградский мещанин Иоанн Николаев Яновский и законная его жена Мария Мойсеевна, оба православные"» (Стах, 1980, с. 286). А це, занотував Олесь Гончар, уже в іншому світлі подає все життя і творчість Яновського, стихію, з якої він виріс і яку переніс у свої твори, яка забуяла в його прозі, магічно причарувала своєю неповторністю читача [27 серпня 1972].

Того ж серпневого дня на батьківщині Юрія Яновського до автора «Щоденників» прийшло знамення: перед ним зримо постали виплекані його уявою блакитні вежі в степу над Компаніївкою, на обрїях, «оті блакитні вежі неба, що тільки й стоять на сторожі цих просторів упродовж цілої історії, боронячи їх від нашествя та навал... І як ті вежі, ще степові смаглочолі атланти тримають на собі це небо нашої культури» [там само]. Реальне в Олеся Терентійовича переплелось з вимріям. Ось воно, Гончарове дивовиддя: у той момент, коли він думав про вершників Яновського, «звідкись знизу, від ставка, бурею вихопившись, пролітають босі хлопчики-вершники! Як буря промчали табуном і зникли за обрїєм, як у легенду, як у вічність» (Гончар, 2012, с. 299–300). Потім вони знову вихопились і промчали по косогору – «миттєво, радісною бурею – і вже нема їхніх усмішок, уже десь за горбом зникають їхні біляві, вигорілі на сонці голівки» [там само]. На садибі Яновських відбулася символічна зустріч минулого з майбутнім. Цей запис ще раз пересвідчує: художній світ Юрія Яновського, у баченні Олеся Гончара, особливий і якийсь усамітнений, він уявлявся йому небуденним, ба навіть неземним, сповненим незбагнених таємниць, овіяним ореолом міфичності.

Вечір пам'яті «майстра поетичної прози», що відбувся у великому залі Київської державної консерваторії імені П. І. Чайковського 14 вересня 1972 року, відкривав також Олесь Гончар. Він знову говорив, але ще з більшою пристрасстю, про художній густопис Яновського, запевняв, що вишуканий стиль письма, яким Усевишній нагородив ювіляра, сам по собі не з'явився, а є наслідком творчої самодисципліни митця, продуктом його виснажливої, суворої, майже аскетичної праці, незмірної вимогливості до себе. Олесь Терентійович назвав Юрія Івановича ворожбитом, що знається на чарах слова, уміло добуває його з народних джерел, які ніколи не зміліють, які завжди пружно битимуть ключами мудрості й любові. Подвиг Яновського автор «Щоденників» убачає і в тому, що він не зважав на страшні хвороби, які вимучували, виснажували його, а завжди опинявся там, де вирувало, кипіло життя.

Крім Гончара, на вечорі виступали інші письменники, сестра ювіляра Олена Іванівна. Сергій Плачинда говорив про мистецьку школу Яновського, Юрій Смолич – про наскрізну поетичність прози митця, про її вічну сучасність, Юхим Мартин – про останні роки й дні Юрія Івановича, наповнені натхненною працею, освітлені життєлюбством, людяністю й добротою. Літературознавець Федір Сарана розповів про військовий період творчості Юрія Яновського.

Того вечора «в залі "спісователів" майже не видно. Не прийшли. Часу не вистачає? – іронічно запитує Гончар і саркастично відповідає: – Не часу, а національної свідомості не вистачає, патріотичного почуття» [14 вересня 1972]. Бракує багатьом із них цього почуття й тепер. Щоправда, раніше «спісователі» й не заїкалися про національну свідомість, патріотизм, а сьогодні вони б'ють себе в груди й заявляють (майже по-шевченківськи), що понад усе люблять Отечество й бідкують за ним, що шанують наших світочів (звісно ж, і Яновського), а на ділі ж, вражі сини, прагнуть більше крові

вточити з того Отчєства, аби залити нею пельку неситому й собі.

У степовий край Яновського Олесь Гончар прибув і на 80-річчя від дня народження письменника. Він знову з радістю відвідав Нечаївку, виступив на літературному вечорі в сільському Будинку культури. Із захопленням сприйняли слухачі його слова про те, що саме кіровоградська земля дала могутні крила великій славі письменника, а Яновський щедро віддячив їй за це: обезсмертив у «Вершниках» свій край, прекрасних степовиків і степовичок. У Нечаївському літературно-меморіальному музеї зберігся виступ Олесь Гончара, виголошений 3 вересня 1982 року: «Не можна не хвилюватися тут, на цій рідній для Юрія Яновського землі, бо для письменника рідна земля та, де він уперше вдихнув повітря, де він уперше почув голос матері... Для письменника найдорожчий клаптик землі, де він народився. Це... найдорожча, найпрекрасніша земля у світі. Якою він її побачив у дитинстві, такою увіде вона у його твори... Яновський вийшов звідси, він був ровесником тих, кого, на жаль, очевидно, тут немає... я бачу... здебільшого молоді обличчя. Дуже приємно дивитися, як цвітуть ось так здоров'ям і життям обличчя степовиків... саме їхні думки, їхні почуття, биття їхніх сердець він приніс у літературу...» (Фонди Нечаївського літературно-меморіального музею Ю. І. Яновського). Олесь Гончар привітав нечаївців з тим, що мають такого славного земляка, закликав їх, аби гордились ним: «Хай вам щастить у житті! Хай ростуть нові "вершники", які ввірвуться, влетять у літературу, в мистецтво, несучи правду, силу, несучи великий талант великого народу» [там само]. Урочистий вечір відбувся в залі Кіровоградської державної міської філармонії. «Аудиторія величезна, – записано в щоденниках 14 вересня 1982 року, – а чутлива, як скрипка. Обличчя цвітуть життям, цвітуть радістю. Світло, святково». Цим дійством, сказав у своєму виступі Гончар, завершуються в Україні урочистості, присвячені поважній даті славного письменника. Олесь Терентійович подякував людям за таке неказенне, щире вшанування Юрія Яновського, за те, що бережуть дбайливо хутір Надію, цю перлину української культури. «Спасибі вам за те, – звернувся він до земляків Яновського, – що вмієте любити. Що вмієте дорожити. Спасибі за пам'ять, цей неоціненний, найвищий людський дар!» [там само].

Святкування 80-ліття Яновського розпочалося не на Кіровоградщині, а в Києві. Участь у ньому Гончара щонайактивніша: очолив, як і 1972 року, Республіканську ювілейну комісію. 27 серпня, у день народження художника слова, Олесь Терентійович відкривав присвячену митцеві документально-книжкову виставку в Музеї-архіві [27 серпня 1982]. Того дня він сказав, що «увага громадськості до цього ювілею, вияви народної шани письменника цілком виправдані й зрозумілі, адже йдеться про одного з найвизначніших наших Майстрів, про одного з тих, хто самовіддано, з художнім блиском будовав українську соціалістичну культуру, починаючи з її пореволюційних літ. Як високий злет української поезії ми пов'язуємо з ім'ям Павла Тичини, як вершини досягнення українського кіно пов'язуємо з ім'ям Олександра Довженка, так всесоюзна і європейська слава української художньої прози для нас асоціюється з іменем Юрія Яновського, передовсім з його епохальними "Вершниками". Образи синів народних... ці монументальні образи, створені Яновським, належать до найсильніших і найкolorитніших у нашій літературі... Юрій Яновський живе в нашій свідомості як співець революції, співець мужності, поет людської чистоти. Він дорогий усім нам, і ми хочемо бути певні, що ним, його невмирущою творчістю дорожитимуть і нащадки» (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, фонд 34, оп. 1, спр. 444). 7 вересня Олесь Гончар писав до пізньої ночі виступ на вечір пам'яті Яновського, а озвучив його 10 вересня в Колонному залі імені М. В. Лисенка Київської державної філармонії. Зміст ювілейного слова, що мав різні назви – «Співець мужності, людської чистоти», «Зі степів, де лютували шаблі», трохи заідеологізований. Як на нинішні мірки, то в ньому надто возвеличено атмосферу перших пореволюційних літ і будівництво нової соціалістичної культури, переоцінено витязів революційної боротьби, багато з яких невдовзі стануть організаторами масових репресій, голодоморів, винищать мільйони безневинних людей. Водночас ця публіцистична розвідка є винятково актуальною й цінною, бо її авторові вдалося побачити в Яновському те, що не помітили інші. Він, доводить Гончар, по-особливому увійшов у літературу: зі стежі «романтичних полинів», які топтав у юності, він непомітно, без галасу, без підмоги критики повернув на дорогу поетичного реалізму як найпотужнішою підвалиною художньої сили. Подоланий літературний шлях яскраво передають його «Чотири шаблі» і «Вершники». Знаменним є й те, що Юрій Іванович виріс на народних джерелах. Народні думи, «Тарас Бульба», Микола Гоголь, а якщо глибше, то геніальне «Слово о полку Ігоревім», наснажували і раннього, і зрілого Яновського. Нарешті, цей майстер слова мав власне, а не позичене в когось бачення світу, володів своїм внутрішнім голосом, що вивів його на духовні високості. Олесь Терентійович досить влучно назвав Юрія Івановича «інтелігентом, що виріс на чорному, окропленому гірким потом отечькому хлібі», людиною обов'язку й благородства, яка достойно пронесла почесне й відповідальне звання письменника, не втратила гідності в тяжкі години випробувань, яких їй випало на короткому віку понадміру багато [22 вересня 1982]. Про вечір Яновського, що відбувся 10 вересня 1982 року, залишено таку нотатку: «Виступали Яворівський (змістовно), Оскоцький (жував макуху прописних істин), Вінграновський (читав, мов заоханий менестрель), Драч (як завжди – з успіхом). Колісниченко ще раз прочитав з трибуни свою гарну про ювіляра статтю... Зал повен!» [10 вересня 1982]. Гончар справедливо похвалив Володимира Яворівського, якому вдалося без зайвого пафосу, надриву розкрити глибину внутрішнього світу письменника Яновського на тлі його нелегкого життєпису і на фоні епохи, яку він представляв. Висновок цього доповідача збігається з одним із найважливіших вислідів, який зробив Олесь Гончар: художній світ Юрія Яновського не огорне сивина часу, не обмежить глибіню простору. Талант цього художника завжди викликати подив і захоплення, його густий, яскравий, духмяний ху-

дожній стиль замилюватиме не одне покоління читачів.

Роздуми Олеся Гончара про характерні риси, притаманні Яновському – «чесність, порядність, внутрішня мужність, моральна чистота, інтелігентність» (Гончар, 1980, с. 127), про творчий шлях письменника «на рубежі прози і поезії» (Гончар, 1980, с. 122), про особливості його мистецької манери й оцінювання прози, драматургії знайшли своє відображення в статті «Майстер суворий і ніжний», що з'явилася до 70-ліття Юрія Яновського. Зміст вступного слова на урочистому вечорі, присвяченому 80-річчю, – це подальший і глибший крок на шляху досягнення художнього простору Юрія Яновського, місце цього митця в українському і світовому літературному процесі. Перу Олеся Гончара належить ще одна ґрунтовна розвідка про цього талановитого майстра слова – «Блакитні вежі Яновського». Її приурочено сорокаліттю виходу у світ роману «Вершники».

У щоденниковій нотатці, датованій 17 жовтня 1986 року, Олесь Гончар повідомляє, що йому було доручено головувати на вечорі Івана Драча в Будинку кіно (причому сам поет побажав цього): «Гості прибули з Москви, Білорусії, Латвії, Молдавії, Грузії, Азербайджану... Не було тільки начальства та телевізії з юпітерами. Довелося їх при всіх присоромити. І ювіляр сказав, і я підтримав». Цей ювілейний вечір «в цілому – триумф!» [там само]. Триумф великою мірою забезпечив і Олесь Гончар, який виказав тоді про Івана Драча такі слова, які й нині не втратили своєї актуальності, бо вони не черговий ювілейний панегірик, а потверджені конкретними фактами роздуми про новизну Драчевої поезії, її самобутність і водночас глибоку вкоріненість у нашу класику, невід'ємність від української поетичної традиції. «Поет виявився сином пам'ятливим, – наголосив тоді Олесь Гончар, – стійким у своїй вірності, ніколи не забуваючи, що до нього були в літературі Шевченко й Франко, Леся Українка й Тичина, Бажан і Рильський, Сосюра й Малишко і ще ціла плеяда блискучих авторів» (Гончар, 1991, с. 315). Ця сув'язь збереглася й тому, що Іван Драч завжди пам'ятав неповторну красу й терпкуватолодкий смак теліженської калини, батькову суворість, мамину ніжність, він завжди пам'ятав і з теплотою згадував теліженських родичів, дядьків та тіток «на чолі з тим чудернацьким, нині вже хрестоматійним дядьком Кирилом, що, як відомо, хату крилами вкрив і крилами обгородився» (Гончар, 1991, с. 314). Зворушили всіх присутніх і Борис Олійник, який прочитав свій вірш «Роздум про рівноденного», і Ніла Крюкова, яка запропонувала програму «Поезії Івана Драча». До неї ввійшли твори, що охоплюють тридцятилітній період літературної діяльності поета, котрий «сам... не зчужся, як уже перейшов за полудень власного віку» (Борис Олійник).

Олесь Гончар доклав немало зусиль, аби в Україні було достойно пошановано пам'ять інженерів людських душ інших народів. Візьмемо, до прикладу, вечір, присвячений 130-річчю від дня народження видатного письменника Льва Толстого. Він відбувся 18 вересня 1958 року в Жовтневому палаці культури за безпосередньої участі Спілки радянських письменників, Міського товариства у справах поширення політичних та наукових знань. Доповідь на тему «Життя і творчість великого російського письменника Л. М. Толстого» підготувала кандидат філологічних наук В. Д. Войтушенко. Своїми міркуваннями про «постать, якою справді може гордитись рід людський» [15 жовтня 1981], поділилися письменники Олесь Гончар та Петро Панч. У концерті брали участь народний артист СРСР М. Романов, заслужений артист УРСР Б. Пузін, солістка ордену Леніна Академічного театру опери та балету УРСР імені Тараса Шевченка К. Радченко, артист Театру російської драми імені Лесі Українки О. Ануров, артистка Республіканської філармонії Є. Неміжанська. Щоденники пересвідчують, що творчість Льва Толстого постійно цікавила Олеся Гончара. Розмірковуючи над проблемою патріотизму, ще не відомий широким колам письменник Гончар 1943 року звертається до Толстого, точніше, до його визначення цієї якості людини й невід'ємної риси громадянина – «це “суверие, обман”, вигідний урядам, і нема в ньому ніякої доблесті, нічого високого, він не властивий простому людові. Для народів почуття братерства й солідарності давно вже стало зрозумілим і прийнятним; а патріотизм тримається лише як пережиток древності, де він справді був доблестю в народах, які боролися не з рівними, а з варварами» [червень 1943].

Ще в одній нотатці, що з'явилася через двадцять літ, зафіксовано іншу важливу думку: «Письменник повинен *вистежити істину*, – говорив Л. Толстой» [4 жовтня 1964]. Такі покликання непоодинокі в щоденниках. Ось ще приклад: «Яка думка у Л. Толстого! “Тільки те мистецтво має цінність, котре об'єднує людей”. Свята правда» [8 грудня 1980]. «Байдужість – душевна підлість» [8 квітня 1982] – це також із афористичного репертуару того, хто «осягнув простоту, природність як найновішу гармонію життя» [31 серпня 1978].

Письменник подеколи звиряв свою творчу біографію з життєписом автора «Воскресіння». Працюючи інтенсивно над романом «Собор» у 1967 році, він занотував: «Толстой у такому віці писав “Анну Кареніну”...» [31 січня 1967]. Дізнаємося й про те, що Олесь Гончар не раз їздив на «побачення з Толстим» у Ясну Поляну [6 червня 1969]. Він розглядав Льва Миколайовича в одному ряду або поруч із Руссо, Сквородою, Гоголем, передусім тому, що вони «геніально передчули мудрість, яка стала найгострішою потребою нашого часу: вернутись до природи, шукати гармонійності з нею» [6 жовтня 1969], відкрили про людину багато невідомого [2 березня 1975], з Мікеланджело, Шевченком [9 березня 1981], Чеховим [6 червня 1981], Тичиною [8 липня 1981] та іншими видатними постатями. Услід за Сергієм Мережковським Гончар називає автора «Війни і миру» «“тайновидцем тіла” і “тайновидцем духу”» [26 листопада 1971]. Льва Толстого, Федора Достоєвського та Івана Тургенева він вважає трьома китами, на яких тримається російська класична проза, а всі ці «три кити тримаються на хрупких плечах ні з ким не зрівняного Гоголя» [13 вересня 1977]. Досить цікаве філософсько-літературознавче розмірковування наведено в щоденниковому записі від 25 квітня 1978 року: «Про інтуїцію художника, інтуїтивне начало. І споріднене з ним оте толстовське спостереження, що герої на пев-

ному етапі виходять з-під його влади. Автор владолюбивий, котрий своєю залізною волею здатен спрямувати поведінку своїх персонажів, лишається художнім керівником своїх героїв, стає просто автором, а той (автор), хто не впорався з ними, з-під чиєї волі персонажі вийшли і влади його на них не вистачило, той, виявляється, стає в кінцевому результаті Львом Толстим» [24 квітня 1978].

Олесь Гончар по-особливому щиро й активно прилучився до святкування 150-ліття від дня народження Толстого, яке ініціювали Міністерство культури Української РСР, Спілка письменників України, Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Він тоді очолив Республіканський ювілейний комітет, головував на вечорі, що відбувся 28 серпня 1978 року в приміщенні Державного академічного театру опери і балету УРСР імені Т. Г. Шевченка, виступив там зі вступним словом. Основну доповідь зробила член-кореспондент АН УРСР Ніна Крутікова. У щоденниках уміщено докладну інформацію про цю подію. Наголошено, зокрема, що питанням із питань було, «якою мовою має виголошуватись доповідь» [28 серпня 1978]. Олесеві Терентійовичу тоді було дуже непросто. Та й побратими по перу не завжди допомагали, траплялося, що й шкодили. На засіданні Толстовського комітету, читаємо щоденникову нотатку, Микола Бажан ні на гріш не виявив мужності, ніби проковтнув язик, «тільки мімікою подавав якісь знаки, підморгуванням запевняв, який він патріот» [27 серпня 1978]. Напередодні урочистостей із нагоди 150-річчя від дня народження Льва Толстого Бажан поведився зовсім по-іншому: страх десь подівся, він безцеремонно вдався до інтриги, улаштувавши разом з Іваном Драчем допит Олесеві Терентійовичу про мову – українську чи російську – заходу, на що той із невластивою йому різкістю відповів: «Підете й послухаєте...» Микола Платонович довго не міг отямитись від такої неочікуваної для нього реакції з боку Олесь Терентійовича, уважав, що той його смертельно образив. Цей інцидент нічого не вартий порівняно із самим дійством, яке пройшло чудово, на одному подихові, з тим, що цинічне намагання чиновників вигнати українську мову з ювілейного вечора в оперному театрі Києва було достойно зневажене.

І все це – завдяки старанням, наполегливості, рішучості голови комітету, який, до того ж, виголосив гарне вступне слово. Він, використавши на першій погляд простий, а як насправді, то вагомий аргумент – геніального Льва Толстого шанує Україна, а не Росія, отже, слова величі й шани мають звучати українською, – переконав авторитетного літературознавця Ніну Крутікову виступати по-українському. Ніна Євгенівна стала тоді в одну шеренгу з іншими доповідачами – Борисом Олійником, Іваном Драчем, Віталієм Коротичем, Павлом Загребельним, що принесло великий успіх і велику перемогу, про які в щоденниках сказано так: «Ні, родники не висохли. Джерела живуть!» [28 серпня 1978].

Розмірковування Олесь Гончара над творчістю Льва Толстого, його філософськими поглядами видилися в цікаві й глибокі за змістом праці «Геній світлоносний», що є розширеним викладом доповіді, приуроченої 150-літньому ювілеєві Льва Толстого, і «Дорогий для всіх». Обидві вони датовані 1978 роком і ввійшли до книги «Письменницькі роздуми». Олесь Гончар уміло встановлює різні зв'язки творчості цього майстра слова з українською та світовою культурами. «Перший письменник епохи, він усвідомлював усю значущість свого покликання, масштабність ролі, уготованої йому долею, велич праці, звершеної в ім'я сучасників і наступних поколінь. Непогамовний і дужий дух Толстого, – зауважує Гончар, – назавжди збереже істинно гуманістичну єдність, зміцнюватиме людей у їх випробуваннях, у поступі і прагненні до прекрасного» (Гончар, 1980, с. 93). Льва Толстого образно названо «вічно діючим вулканом» (Гончар, 1980, с. 95), доведено, що він «пройшов складну еволюцію, напружений шлях внутрішнього саморозвитку. В пошуках істини він зазнавав немало блукань, і мук, і сумнівів, тим дорожчий для нас його мудрий творчий апофеоз» (Гончар, 1980, с. 97).

Не все, що мусив робити письменник Гончар, було йому до втіхи. Траплялися випадки, коли він ішов проти своєї совісті. Приклад цього – оцінка Олесем Терентійовичем літературного набутку і громадської діяльності Максима Горького з нагоди його ювілею. У родинному архіві збереглося запрошення такого змісту:

«Шановний товаришу Гончар О. Т.

Республіканський ювілейний комітет запрошує Вас на урочистий вечір, присвячений 100-річчю з дня народження Олексія Максимовича Горького.

Вечір відбудеться 26 березня 1968 року в приміщенні театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. Початок вечора о 19-й годині» (*Родинний архів Олесь Гончара*).

Повідомлено в цьому ошатно оформленому запрошенні й про те, що дійство відкриває та голоує на ньому Олесь Гончар, а слово про Горького доручено підготувати Миколі Шамоті. Заплановані й вільні виступи та концерт.

Зрозуміло, що урочистості пройшли помпезно. Інакше й бути не могло, позаяк вони вибазовувалися на жорстко контрольованих тоталітарною системою ідеологічних засадах одвічної дружби між українським та російським народами, а вже потім на літературно-мистецьких. Олесь Гончар, хоч і не був основним доповідачем, однак сумлінно готувався до покладеної на нього місії. Результати його офіційних міркувань на учті віддзеркалює стаття «Слово про Буревісника: до сторіччя від дня народження М. Горького». Олексія Максимовича Пешкова названо Волгарем, який з'явився, «щоб оспівати трудовий народ, возвеличити його історичний подвиг, провістити його майбутнє», Буревісником революції, який винирнув «над повзучою щоденністю» (Гончар, 1980, с. 99–100). До заслуг письменника віднесено передусім те, що він зобразив «найнижчий ступінь падіння, до якого людину можна довести», що він мав «тривалий і глибокий інтерес до життя українського народу, до нашої культури, історії» (Гончар, 1980, с. 100). Не позбавлена ювілейна оповідь і метафорики: «Без Максима Горького не уявити духовне життя нашого століття», бо ж він є «безпосереднім учасником творення нової, соціалістичної цивілізації» (Гончар, 1980, с. 101), скрізь і в усякому поступі присутній «нездоланний дух Горького, його войовничий гуманізм» (Гончар, 1980, с. 102).

Не дають повірити в щирість цих слів щоденники Олесь Гончара. Було в письменника й інше ставлення до «однорумця Леніна» (Гончар, 1980, с. 101), «лідера революції» [19 вересня 1966]. Воно

стосується менше художньої творчості Горького, а більше його громадської діяльності. Про все це йдеться не в одній із діарійних нотаток Гончара. Перша з них з'явилася 19 вересня 1966 року. Вона стала таким собі мандрівним сюжетом, тобто повторюватиметься в щоденниках кілька разів з різними коментарями-уточненнями. «Читаю листи Горького до Роллана, – пише Олес Гончар. – Неприємне враження фальші, лакування, відірваності від реального життя. Йдеться про 1932–1933 рр., коли мільйони гинули з голоду. Коли Сталін не пустив до Новоросійська кораблі з хлібом, послані Міжнародним Червоним Хрестом, а цей дачний гуманіст [Максим Горький – М. С.], лідер інтелігенції... заспокоює Роллана пісеньками про будівництво оперети в Свердловську та про ентузіазм будівників Біломорсько-Балт[ійського] каналу». Гончар свідомо часто порівнює Горького з іншими митцями, щоб продемонструвати його недоліки і – що по-особливому важливе – провини перед українським народом: «Толстой не хотів знати техніки, – занотовано в щоденниках 16 липня 1978 року. – Ось у кого треба б учитися! А нас в юності все тикали носом в Буревісника [Горького]» [16 серпня 1978]. Олес Терентійович не міг «простити тому, котрий колись проголосив, що "человек – это звучит гордо" (М. Горький – В. Г.), а на схилі літ, в найтяжчі для народу роки не захотів бачити, як мільйони людей мруть від голоду, та ще й дезорієнтував легковірну західну інтелігенцію, запевняючи, що цього нема... Опоганив себе лакузництвом перед "залізним" тираном, став апологетом ежовщини, як це видно з його послання до нижньгородців, де все пройнято кровожерністю, брехнею, ненавистю до інакомислячих, яка в своїй сліпоті може зрівняти хіба що з людоненавистництвом сучасних яструбів... Тож і не дивно, що нові покоління не хочуть його читати, не раз доводилось чути від деяких молодших, що "Клим Самгин" для них відворотний..." [3 січня 1985].

Зрозуміло, що не був безгрішним і Олес Гончар, але у свою непросту добу він не став її покірним слугою і затятим речником її обарвлених лицемірством ідей. Він ніс, як міг, слово правди і твердо стояв на її боці, часто жертвуючи особистим.

Висновки. Підсумовуючи сказане, можна твердити, що за такими, здавалося б, простими матеріалами з архіву письменника, як запрошення на літературно-мистецькі дійства, чітко й послідовно вибудовується ціла мистецька епоха з її радощами й тривогами. З'ясувати перебіг тієї або тієї події й участь у ній письменника та громадського діяча Олеса Гончара допомагають його публіцистичний і діарійний дискурси. Останній, як відомо, – чистий аркуш, на якому автор виливає свої думки та почуття, виповідає болю душі й серця. Ось чому цю самосповідь вважають надійним фактичним джерелом, інформацією, що не потребує суттєвих уточнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гончар О. Письменницькі роздуми : літературно-критичні статті. Київ : Дніпро, 1980. 314 с.
 Гончар О. Твори : в 12 т. Т. 9, кн. 1 : Публіцистика / упоряд. В. М. Галич. Київ : Наук. думка, 2012. 888 с.
 Гончар О. Чим живемо : на шляхах до українського Відродження. Київ : Рад. письменник, 1991. 382 с.
 Гончар О. Щоденники : у 3 т. / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріали В. Д. Гончар. Київ : Веселка, 2008. Т. 1 (1943–1967). 455 с. ; Т. 2 (1968–1983). 607 с. ; Т. 3 (1984–1995). 646 с.
 Лист у вічність : спогади про Юрія Яновського / упоряд. Т. Й. Стах. Київ : Дніпро, 1980. 349 с.
 Особистий архів Миколи Степаненка.
 Родинний архів Олеса Гончара.
 Фонди Нечаївського літературно-меморіального музею Ю. І. Яновського.
 Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.

REFERENCES

- Honchar, O. (1980). *Pysmennytski rozdumy : literaturno-krytychni statti* [Written Thoughts: Literary and Critical Articles]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
 Honchar, O. (2012). *Tvory : v 12 t. T. 9, kn. 1 : Publitsystyka* [Writings: in 12 v. V. 9, b. 1: Publicism]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
 Honchar, O. (1991). *Chym zhyvemo : na shliakhakh do ukrainskoho Vidrozhennia* [What we live: on the way to the Ukrainian Renaissance]. Kyiv: Rad. Pysmennyk [in Ukrainian].
 Honchar, O. (2008). *Shchodennyky : u 3 t.* [Diaries: in 3 v.] (V. 1 (1943–1967), V. 2 (1968–1983), V. 3 (1984–1995)). Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
 Stakh, T. Y. (Ed.) (1980). *Lyst u vichnist : spohady pro Yuriia Yanovskoho* [Letter to eternity: memories of Yuriy Yanovskyy]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
 Osobystyi arkhiv Mykoly Stepanenka [Personal archive of Mykola Stepanenko] [in Ukrainian].
 Rodynnyi arkhiv Olesia Honchara [Family archive of Oles Honchar] [in Ukrainian].
 Fondy Nechayivskoho literaturno-memorialnoho muzeiu Yu. I. Yanovskoho [Founds of Nechayiv Literary and Memorial Museum of Yu. I. Yanovskyy] [in Ukrainian].
 Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine] [in Ukrainian].

MYKOLA STEPANENKO

OLES HONCHAR ON THE SPIRITUAL HORIZON OF HIS DATE

The article illustrates the participation of the talented master of the word, public and state figure, Oles Honchar in the literary – art life of the era (the second half of the XX-th century) on the basis of reference and information documents from the personal archive of the writer (official invitations to literary and artistic events, dedicated to the an-

niversaries of prominent personalities, significant social events), author's journalistic and diary discourses. His concrete participation in the preparation and conducting of this or that action is determined, in particular; the role of Oles Terentevich in honoring the memory of Ivan Kotliarevsky, Markiy Shashkevich, Yuri Yanovsky, Ivan Drach, Lev Tolstoy, Maxim Gorky, and his point of view upon the role of these personalities in Ukrainian and world cultural context have been characterized.

The main attention is paid to the mechanism of the text forming as the final stage of the honoring process. This required the establishment of a link between the text of the statement and its actional minifragments and the final version, published in such publications as "About Our Writing" (1982), "Writing reflections" (1980), "What we live in" (1991), as well as in the first book "Publicism" of the ninth volume of the works of the outstanding classic of Ukrainian literature (2012). It has been proved that various factors influence the formation of a minitext (actional) and macrotext (journalistic). Among them – subjective and those, that are objective in nature. Among the first – the ethical and moral principles of personality, the actual attitude towards people. In this connection, Oles Honchar's creative and human relations with those, whom he wrote about, are clearly traced. This refers primarily to the artists the writer directly communicated with. Among other sources, the consciousness dominants of the creator of the text, dictated by the already mentioned significance of the event, the magnitude of the figure, the status of the action are highlighted. The attention is drawn to the forms of the culture intertext, which are the manifestation of the author's counteraction to the system, that has already gone to the past, and the current system with all its defects. Sometimes this is done via allusions and reminiscences. It is also noted that the reviewed texts of Oles Honchar are marked by a high level of talent and at the same time are not deprived of some ideological accents, showing the style of the era, its canonized attributes. The general conclusion is that with a simple, at the first glance, reference and informative document (invitation), a whole artistic era is built up with its joys and anxieties. An equally important mean of elucidating the course of an event or the participation of Oles Honchar in it is the author's journalistic and actional discourse.

Key words: Oles Honchar; invitation to the literary and artistic event; publicism of Oles Honchar; diary heritage of Oles Honchar; literary and artistic life of the second half of the 20th century.

Одержано 23.03.2019 р.